Funkce dvou proměnných I

$$z = z(x,y) \quad \text{nebo} \quad f(x,y,z) = 0 \quad \text{nebo} \quad x = x(y,z) \ \ldots$$

Zápis tečné roviny (diferenciální forma):

$$z(x+\mathrm{d}x, y+\mathrm{d}y) = z(x,y) + \left(\frac{\partial z}{\partial x}\right)_y \mathrm{d}x + \left(\frac{\partial z}{\partial y}\right)_x \mathrm{d}y$$

neboli

$$\mathrm{d}z = \left(\frac{\partial z}{\partial x}\right)_y \mathrm{d}x + \left(\frac{\partial z}{\partial y}\right)_x \mathrm{d}y$$

$$\Delta z = z_2 - z_1 = z(x_2,y_2) - z(x_1,y_1) = \int_{(x_1,y_1)}^{(x_2,y_2)} \mathrm{d}z \text{ (nezávisí na cestě)} \Rightarrow \oint \mathrm{d}z = 0$$

jinými matematickými slovy:

$$\vec{\nabla} z = \left(\frac{\partial z}{\partial x}, \frac{\partial z}{\partial y}\right) = \text{ gradient potenciálu } z$$

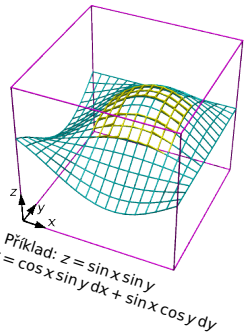

Příklad: $z = \sin x \sin y$
$\mathrm{d}z = \cos x \sin y \, \mathrm{d}x + \sin x \cos y \, \mathrm{d}y$

Funkce dvou proměnných II

$$\mathrm{d}z = \left(\frac{\partial z}{\partial x}\right)_y \mathrm{d}x + \left(\frac{\partial z}{\partial y}\right)_x \mathrm{d}y$$

Pro „normální“ funkce* platí (Schwarz, Clairaut, Young):

$$\left(\frac{\partial}{\partial x}\right)_y \left(\frac{\partial z}{\partial y}\right)_x \equiv \frac{\partial^2 z}{\partial x \partial y} = \frac{\partial^2 z}{\partial y \partial x} \equiv \left(\frac{\partial}{\partial y}\right)_x \left(\frac{\partial z}{\partial x}\right)_y$$

nepodstatná poznámka: Jarník to definuje opačně: $\left(\frac{\partial}{\partial x}\right)_y \left(\frac{\partial z}{\partial y}\right)_x \equiv \frac{\partial^2 z}{\partial y \partial x}$

Opačný postup:

$$\mathrm{d}z = M(x,y)\,\mathrm{d}x + N(x,y)\,\mathrm{d}y$$

$$M = \left(\frac{\partial z}{\partial x}\right)_y, \quad N = \left(\frac{\partial z}{\partial y}\right)_x$$

$z(x,y)$ existuje (tj. $\mathrm{d}z$ je úplným diferenciálem) právě když

$$\left(\frac{\partial M}{\partial y}\right)_x = \left(\frac{\partial N}{\partial x}\right)_y$$

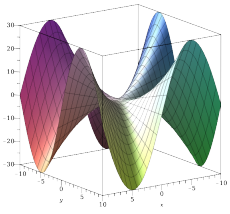

*musí mít spojité druhé derivace, protipříklad: $z = xy(x^2-y^2)/(x^2+y^2)$ ↗

Funkce dvou proměnných III

Pokud

$$\left(\frac{\partial M}{\partial y}\right)_x \neq \left(\frac{\partial N}{\partial x}\right)_y$$

pak píšeme

$$đz = M(x,y)\,\mathrm{d}x + N(x,y)\,\mathrm{d}y$$

a

$$\int_{(x_1,y_1)}^{(x_2,y_2)} đz$$

závisí na cestě, neboli

$$\oint đz \neq 0$$

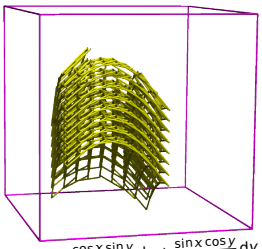

Příklad: $đz = \frac{\cos x \sin y}{y}\,\mathrm{d}x + \frac{\sin x \cos y}{y}\,\mathrm{d}y$

$$\int_{x_1}^{x_2} M(x,y_1)\,\mathrm{d}x + \int_{y_1}^{y_2} N(x_2,y)\,\mathrm{d}y \neq \int_{y_1}^{y_2} M(x_1,y)\,\mathrm{d}y + \int_{x_1}^{x_2} N(x,y_2)\,\mathrm{d}x$$

Funkce dvou proměnných IV

Jestliže

V termodynamice x = empirická teplota
$y = V$ nebo p

$$\oint đz(x,y) \neq 0$$

pak (za určitých podmínek) existuje funkce (tzv. **integrační faktor**) $\beta(x,y)$ taková, že

$$\oint \beta(x,y)\,đz(x,y) = 0$$

Příklad. Pro ideální plyn složíme izotermický děj:

$$đQ = -đW = \frac{nRT}{V}\mathrm{d}V \ [T]$$

a izochorické ohřívání

$$đQ = C_V \mathrm{d}T \ [V]$$

celkem

$$đQ = C_V \mathrm{d}T + \frac{nRT}{V}\mathrm{d}V$$

To není úplný diferenciál:

$$\left(\frac{\partial C_V}{\partial V}\right)_T \neq \left(\frac{\partial \frac{nRT}{V}}{\partial T}\right)_V$$

Ale po znásobení $\beta = 1/T$:

$$\beta đQ = \frac{C_V}{T}\mathrm{d}T + \frac{nRT}{V}\frac{1}{T}\mathrm{d}V$$

což je úplný diferenciál:

$$\left(\frac{\partial C_V \frac{1}{T}}{\partial V}\right)_T = \left(\frac{\partial \frac{nRT}{V}\frac{1}{T}}{\partial T}\right)_V = 0$$

Tepelné stroje a entropie: historie

- 1. stol. – Heronova báň „míč boha větrů Aióla“ ↓
- ??–17. stol. – parní „hračky“
- 1712 – Thomas Newcomen – pumpování vody z dolů →→
- 1769 – James Watt – dvojčinný parní stroj, vnější kondenzátor
- 1816 – Robert Stirling
  Stirlingův motor (^{238}Pu, He) pro kosmický výzkum (2028?) ↘
- 1824 – Nicolas Léonard Sadi Carnot* – Carnotův cyklus
- 1850+ – Rudolf Clausius – entropie a vztah k teplu
- 1867 – James Clerk Maxwell – Maxwellův démon
- 1906–12 – Walther Nernst – třetí zákon termodyn.
- 1948 – Claude Shannon – informační entropie
- 1961 – Rolf Landauer – Landauerův princip

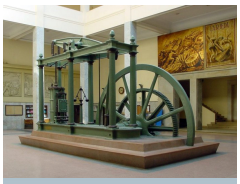

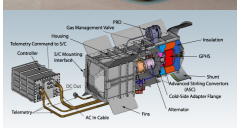

* jeho synovec Marie François Sadi Carnot by prezidentem Třetí Francouzské republiky, zavražděn anarchistou 1894

Tepelný stroj

Jde snadno: přeměna práce v teplo
Problém: přeměna tepla v práci

Tepelný stroj je cyklicky pracující uzavřené[a] zařízení, které odebírá teplo z (teplejšího) zásobníku, část převede na práci a zbytek tepla vrátí do (chladnějšího) zásobníku.

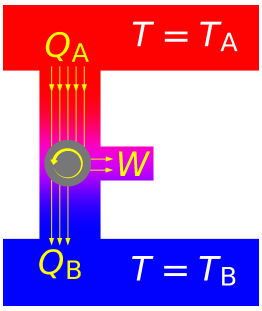

1. zákon: $\Delta U = W + Q_A + Q_B = 0$

Znaménka: $Q_A > 0$, $Q_B < 0$, $W < 0$

Účinnost

$$\eta = \frac{\text{vykonaná práce}}{\text{přijaté teplo}} = \frac{-W}{Q_A} = \frac{Q_A + Q_B}{Q_A}$$

[a] uzavřený systém vyměňující s okolím teplo a práci, ale ne hmotu

Carnotův tepelný stroj

Vratně pracující stroj naplněný ideálním plynem, C_V = const

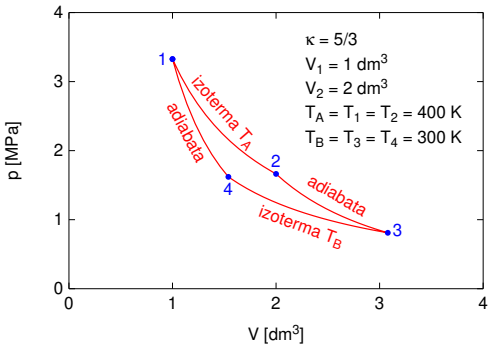

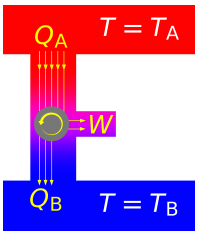

$$\Rightarrow \quad \eta = \frac{T_A - T_B}{T_A}, \quad \frac{Q_A}{T_A} + \frac{Q_B}{T_B} = 0$$

Carnotův tepelný stroj – odvození

děj	typ	W	Q
$1 \to 2$	$[T_A]$	$-nRT_1 \ln \frac{V_2}{V_1}$	$Q_A = nRT_1 \ln \frac{V_2}{V_1}$
$2 \to 3$	[ad.]	$nC_{Vm}(T_3 - T_2)$	0
$3 \to 4$	$[T_B]$	$-nRT_3 \ln \frac{V_4}{V_3}$	$Q_B = nRT_3 \ln \frac{V_4}{V_3}$
$4 \to 1$	[ad.]	$nC_{Vm}(T_1 - T_4)$	0

* vyruší se, neboť $T_1 = T_2 = T_A$, $T_3 = T_4 = T_B$

Z rovnic pro adiabatický **vratný děj:**

$$\begin{aligned} T_2 V_2^{\kappa-1} &= T_3 V_3^{\kappa-1} \\ T_4 V_4^{\kappa-1} &= T_1 V_1^{\kappa-1} \\ T_2 V_2^{\kappa-1} T_4 V_4^{\kappa-1} &= T_3 V_3^{\kappa-1} T_1 V_1^{\kappa-1} \\ V_2/V_1 &= V_3/V_4 \end{aligned}$$

zkrátí se, neboť $T_1 = T_2 = T_A$, $T_3 = T_4 = T_B$

$$\Rightarrow \quad \eta = \frac{Q_A + Q_B}{Q_A} = \frac{T_A - T_B}{T_A}, \quad \frac{Q_A}{T_A} + \frac{Q_B}{T_B} = 0$$

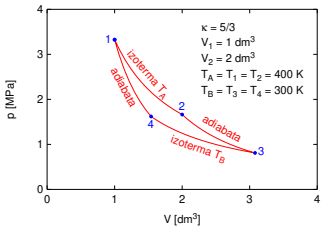

nevratný děj: (předpoklad: Q_A je stejné)

- $|W|$ se zmenší
- $|Q_B|$ se zvětší (Q_B bude zápornější)

$$\eta = \frac{Q_A + Q_B}{Q_A} < \frac{T_A - T_B}{T_A}, \quad \frac{Q_A}{T_A} + \frac{Q_B}{T_B} < 0$$

Druhý zákon termodynamiky

Carnotův teorém
Všechny tepelné stroje pracující vratně mezi stejnými tepelnými zásobníky mají stejnou účinnost bez ohledu na pracovní náplň.
⇒ můžeme použít výsledek z Carnotova cyklu

Thomsonův princip
Je nemožné sestrojit takový cyklicky pracující stroj, který by plně převáděl teplo na práci (perpetuum mobile 2. druhu).

Clausiův princip
Je nemožné sestrojit cyklicky pracující stroj, který by pouze převáděl teplo z chladnějšího tělesa na teplejší.

Caratheodory
V blízkosti jakéhokoliv stavu existují stavy nedosažitelné adiabaticky (tj. musím přenést teplo, abych se do nich dostal).

Příklad. Jaká je maximální teoretická (z hlediska termodynamiky) účinnost solárního článku pracujícího při teplotě 300 K? Teplota povrchu Slunce (tj. slunečního záření) je 6000 K.

$\eta = (6000 - 300)/6000 \leq 95\,\%$

Tepelné čerpadlo

Tepelné čerpadlo (klimatizace v režimu topení) je opačně zapojený tepelný stroj. Odebírám teplo $Q_B > 0$ z chladnějšího zásobníku, přidám práci $W > 0$, využiju teplo Q_A (ohřívám teplejší zásobník, $Q_A < 0$ vzhledem k tepelnému stroji).

Příklad. Venku je −20 °C, v místnosti chcete mít 21 °C. Topíte přímotopem a zaplatíte za topení 100 Kč/den. Kolik byste zaplatili, kdybyste měli vratně pracující tepelné čerpadlo?

Znám teoretickou účinnost:

$$\eta = \frac{T_A - T_B}{T_A} = \frac{21 - (-20)}{273.15 + 21} = 14\,\% = \frac{W}{|Q_A|}$$

Přímotop spálí: $|Q_A| = W$

Čerpadlo potřebuje: $W = |Q_A|\eta$

Zaplatím 14 Kč/den

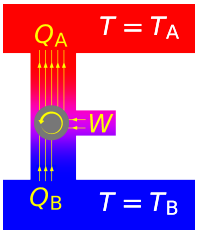

V praxi je spotřeba 2 krát až 3 krát větší než ideální, podle kvality a parametrů chladnějšího zásobníku (nejlepší je voda, pak zemina, nejhorší vzduch)

Lednička

Lednička (mraznička, klimatizace v režimu chlazení) je opačně zapojený tepelný stroj. Zajímá mě teplo odebrané studenějšímu zásobníku, $Q_B > 0$ (vzhledem ke stroji).

Příklad. Máte mrazák s vratně pracujícím agregátem. V mrazáku je teplota −18 °C. Je-li v místnosti 21 °C, zaplatíte za provoz 5 Kč/den. Kolik zaplatíte v letních vedrech, je-li okolní teplota 30 °C?

Znám $\eta = (T_A - T_B)/T_A = W/(-Q_A)$, potřebuji poměr W/Q_B:

$$Q_A + Q_B + W = 0, \quad Q_A = -\frac{W}{\eta} \;\Rightarrow\; \frac{-W}{\eta} + Q_B + W = 0 \;\Rightarrow\; \frac{W}{Q_B} = \frac{1}{1/\eta - 1} = 1/\left(\frac{T_A}{T_A - T_B} - 1\right) = \frac{T_A - T_B}{T_B}$$

Za předpokladu stejného chladícího výkonu Q_B potřebuji příkon zvětšit v poměru

$$\frac{W^{\text{léto}}}{Q_B} : \frac{W^{\text{zima}}}{Q_B} = \frac{T_A^{\text{léto}} - T_B}{T_B} : \frac{T_A^{\text{zima}} - T_B}{T_B} = \frac{T_A^{\text{léto}} - T_B}{T_A^{\text{zima}} - T_B} = \frac{30-(-18)}{21-(-18)} = 1.231$$

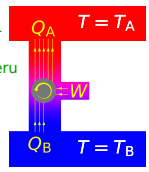

Ale tepelné ztráty jsou úměrné rozdílu teplot, tj. v létě vzrostou v témže poměru

$$\frac{T_A^{\text{léto}} - T_B}{T_A^{\text{zima}} - T_B} = 1.231$$

Celkem zaplatím 5 Kč/den × 1.231^2 = 7.6 Kč/den

Klimatizace a tepelné čerpadlo

Příklad běžných split jednotek za 20–25 tis. Kč (2021)

$$\text{EER} = \frac{\text{chladící výkon}}{\text{el. příkon}} = \frac{Q_B}{W}$$

za definovaných podmínek

energy efficiency ratio

SEER = průměr z EER za „typickou sezónu“

$$\text{COP} = \frac{\text{topný výkon}}{\text{el. příkon}} = \frac{|Q_A|}{W}$$

za definovaných podmínek

coefficient of performance

SCOP = průměr z COP za „typickou sezónu“

Pozn.: v USA se EER udává v jednotkách BTU/Wh = 0.293, pro vnější teplotu 95 °F, vnitřní teplotu 80 °F a vnitřní vlhkost 50 %.

V Evropě v jednotkách kW/kW = 1, přesné podmínky se mi nepodařilo najít.

Model			
Vnitřní jednotka		CA25YR01G	CA35YR01G
Venkovní jednotka		CA25YR01W	CA35YR01W
Chlazení			
Chladící výkon (Min–Max) (1)	kW	2,6 (1,0–3,0)	3,5 (1,0–4,0)
Elektrický příkon (Min–Max) (1)	kW	0,85 (0,19–1,50)	1,15 (0,19–1,60)
EER	-	3,04	2,95
SEER: Sezónní chladící faktor	-	6,1	6,1
Energetická třída	-	A++	A++
Návrhový výkon (Pdesignc) (2)	kW	2,6	3,4
Orientační roční spotřeba energie (3) (QCE)	kWh/a	149	195
Vytápění (Průměrná sezóna)			
Vytápěcí výkon (Min–Max) (1)	kW	2,7 (1,0–3,0)	3,8(1,0–4,2)
Elektrický příkon (Min–Max) (1)	kW	0,70(0,19–1,50)	1,07 (0,19–1,60)
COP	-	3,86	3,55
SCOP: Sezónní vytápěcí faktor	-	4,0	4,0
Energetická třída	-	A+	A+
Návrhový výkon (Pdesignc) (2)	kW	2,0	2,7
Orientační roční spotřeba energie (3) (QCE)	kWh/a	700	945
Vnitřní jednotka			
Rozměry (S x V x H)	mm	790×255×200	790×255×200
Hmotnost	Kg	7,5	7,5
Průtok vzduchu (Max)	m^3/min	9,2	9,7
Výkon odvlhčování	l/hr	0,9	1,2
Akustický výkon (Max)	dB(A)	56	56
Hladina akustického tlaku (Min-Max)	dB(A)	19-38	19-39
Venkovní jednotka			
Rozměry (S x V x H)	mm	660×483×240	660×483×240
Hmotnost	Kg	22	24
Akustický výkon (Max)	dB(A)	62	62
Hladina akustického tlaku (Min-Max)	dB(A)	47-54	47-54
Elektrické připojení	V, Hz, Ø	220-240V~,50Hz,1P	220-240V~,50Hz,1P
Pracovní rozsah venkovních teplot (Chlazení)	°C	-15° ~43°	-15° ~43°
Pracovní rozsah venkovních teplot (Vytápění)	°C	-15° ~24°	-15° ~24°
Kompresor	-	LG	GMCC
Instalace			
Průměr potrubí Kapalina/Plyn	mm(palec)	6,35 (1/4) / 9,52 (3/8)	6,35 (1/4) / 9,52 (3/8)

Druhý zákon termodynamiky – matematická formulace

$$\frac{Q_A}{T_A} + \frac{Q_B}{T_B} = 0 \quad \text{„}\Rightarrow\text{“} \quad \oint \frac{đQ}{T} = 0 \quad \text{(vratné cyklické děje)}$$

$$\frac{Q_A}{T_A} + \frac{Q_B}{T_B} < 0 \quad \text{„}\Rightarrow\text{“} \quad \oint \frac{đQ}{T} < 0 \quad \text{(nevratné cyklické děje)}$$

⇒ $1/T$ je integrační faktor a platí:

$$\frac{đQ}{T} = \mathrm{d}S \quad \text{(vratný děj)}, \qquad \frac{đQ}{T} < \mathrm{d}S \quad \text{(nevratný děj)}$$

$$\mathrm{d}S = \frac{đQ}{T} \quad \text{(vratný děj)}, \qquad \mathrm{d}S > \frac{đQ}{T} \quad \text{(nevratný děj)}$$

kde S je nový potenciál (termodynamická funkce) zvaná **entropie**

Nerovnost možná „vypadá opačně“. Uvažujme následující nevratný děj: vykonání práce ($đW > 0$), která se třením změní na teplo, které odebereme ($đQ < 0$). Změna vnitřní energie je $\mathrm{d}U = đW + đQ = 0$, jsme tedy ve stejném stavu a $\mathrm{d}S = 0$. Ale $đQ/T < 0$, jak se sluší pro nevratný cyklický děj.

Adiabatický děj: $\mathrm{d}S = 0$ (vratný), $\mathrm{d}S > 0$ (nevratný)

Ještě druhý zákon

[pic/entropy.sh]

Uvažujme **vratné** adiabatické děje ($đQ = 0$)

Ve vhodných proměnných (třeba T, V, p) se systém pohybuje po (nad)ploše

Nadplochy se neprotínají (protínání ⇒ perpetuum mobile 2. druhu)

Přidání tepla vede ke změně nadplochy ↑, ubrání ↓

Disipace energie (**nevratný** proces práce → teplo) vede ke změně nadplochy ↑, nikdy ↓

Plochy jsou plochami konstantní entropie

Entropie vzrůstá ↑ ve směru přidání tepla či disipace

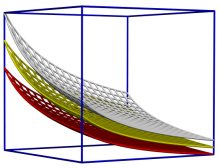

Carathéodory: V každém okolí stavu systému existují stavy adiabaticky nedosažitelné.

Stejné T a S dostanou i medúzy neznající ideální plyn.

credit: Wikipedia

Matematický důsledek. Pro jakoukoliv empirickou teplotu t a jakoukoliv látku popsanou termickou ($p = p(V, t)$) a kalorickou ($U = U(V, t)$) stavovou rovnicí existuje funkce $\beta(t)$ taková, že $\beta đQ$ je úplný diferenciál; pak $T = 1/\beta$ a $\mathrm{d}S = \beta đQ$ jsou až na multiplikativní konstantu stejné.

Spojení prvního a druhého zákona

$$đQ = T\mathrm{d}S \quad \text{(vratně)}$$
$$đW = -p\mathrm{d}V \quad \text{(vratně, jen objemová práce)}$$

$$\mathrm{d}U = đQ + đW$$

↓ vratně, jen objemová práce

$$\mathrm{d}U = T\mathrm{d}S - p\,\mathrm{d}V$$

= **fundamentální rovnice**[†] pro vnitřní energii:

S a V jsou **přirozené proměnné**: $U = U(S, V)$

- Pokud se koná jen objemová práce, jsou pro úplný popis systému potřeba dvě nezávisle proměnné
- Vhodné je používat intenzivní proměnné: $S \to T$, $V \to p$

[†] též **Gibbsova fundamentální rovnice** nebo **Gibbsova rovnice**

Další termodynamické potenciály (funkce)

Vnitřní energie

$$U(S, V) \qquad \mathrm{d}U = T\mathrm{d}S - p\,\mathrm{d}V$$

Entalpie

$$H(S, p) = U + pV = U - \left(\frac{\partial U}{\partial V}\right)_V V \;\Rightarrow\; \mathrm{d}H = T\mathrm{d}S + V\mathrm{d}p$$

Helmholtzova (volná) energie, volná energie [fyz.]

$$F(T, V) = U - TS = U - \left(\frac{\partial U}{\partial S}\right)_S S \;\Rightarrow\; \mathrm{d}F = -S\mathrm{d}T - p\,\mathrm{d}V$$

často se značí A

Gibbsova (volná) energie, volná energie [chem.], volná entalpie [fyz.]

$$G(T, p) = H - TS = H - \left(\frac{\partial H}{\partial S}\right)_S S \;\Rightarrow\; \mathrm{d}G = -S\mathrm{d}T + V\mathrm{d}p$$

Nebo také: $G = F + pV = F - \left(\frac{\partial F}{\partial V}\right)_V V$

(Gibbsovy) (fundamentální) rovnice

koná se jen objemová práce

přirozené proměnné jsou červeně

Důsledky fundamentálních rovnic

$$\mathrm{d}U = T\mathrm{d}S - p\,\mathrm{d}V \;\Rightarrow\; T = \left(\frac{\partial U}{\partial S}\right)_V, \; -p = \left(\frac{\partial U}{\partial V}\right)_S$$

$$\mathrm{d}H = T\mathrm{d}S + V\mathrm{d}p \;\Rightarrow\; T = \left(\frac{\partial H}{\partial S}\right)_p, \quad V = \left(\frac{\partial H}{\partial p}\right)_S$$

$$\mathrm{d}F = -S\mathrm{d}T - p\,\mathrm{d}V \;\Rightarrow\; -S = \left(\frac{\partial F}{\partial T}\right)_V, \; -p = \left(\frac{\partial F}{\partial V}\right)_T$$

$$\mathrm{d}G = -S\mathrm{d}T + V\mathrm{d}p \;\Rightarrow\; -S = \left(\frac{\partial G}{\partial T}\right)_p, \quad V = \left(\frac{\partial G}{\partial p}\right)_T$$

$$\overset{\text{např.}}{\Rightarrow} \quad G(T, p_2) = G(T, p_1) + \int_{p_1}^{p_2} V(T, p)\,\mathrm{d}p$$

Maxwellovy vztahy

$$\mathrm{d}U = T\mathrm{d}S - p\,\mathrm{d}V \;\Rightarrow\; \left(\frac{\partial T}{\partial V}\right)_S = -\left(\frac{\partial p}{\partial S}\right)_V$$

$$\mathrm{d}H = T\mathrm{d}S + V\mathrm{d}p \;\Rightarrow\; \left(\frac{\partial T}{\partial p}\right)_S = \left(\frac{\partial V}{\partial S}\right)_p$$

} málo užitečné

důkaz ↓

$$\mathrm{d}F = -S\mathrm{d}T - p\,\mathrm{d}V \;\Rightarrow\; \left(\frac{\partial S}{\partial V}\right)_T = \left(\frac{\partial p}{\partial T}\right)_V$$

$$\mathrm{d}G = -S\mathrm{d}T + V\mathrm{d}p \;\Rightarrow\; \left(\frac{\partial S}{\partial p}\right)_T = -\left(\frac{\partial V}{\partial T}\right)_p$$

} užitečné k výpočtu S

$\mathrm{d}F$ je totální diferenciál ⇒ $\left(\frac{\partial S}{\partial V}\right)_T = -\left(\frac{\partial^2 F}{\partial V \partial T}\right) = -\left(\frac{\partial^2 F}{\partial T \partial V}\right) = \left(\frac{\partial p}{\partial T}\right)_V$

Mnemotechnická pomůcka

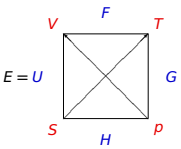

Proměnné: Velký Trapas

Funkce: podle abecedy EFGH (Energie → U)

Přirozené proměnné jsou po straně: $S \;\; {}_H \;\; p \Rightarrow H = H(S, p)$

Vztahy mezi funkcemi:
obejdeme trojúhelník, začneme diagonálou (po šipce (+), proti (−))

např. $H = p \overset{(+)}{\to} V + U \Rightarrow H = pV + U$

Gibbsovy fundamentální rovnice: k d(přirozená proměnná) patří proměnná po šipce (+) či proti (−): $S \to T$, $p \to V \Rightarrow \mathrm{d}H = T\mathrm{d}S + V\mathrm{d}p$

Maxwellovy vztahy: protilehlé strany, znaménka podle šipek

$$\text{např.} \quad \begin{matrix} V & T \\ | & | \\ S & p \end{matrix} \to \left(\frac{\partial S}{\partial V}\right)_p = \left(\frac{\partial T}{\partial p}\right)_S \text{ nebo } \left(\frac{\partial S}{\partial V}\right)_T = \left(\frac{\partial p}{\partial T}\right)_V$$

Entropie jako funkce teploty a objemu

$$\mathrm{d}S = \left(\frac{\partial S}{\partial T}\right)_V \mathrm{d}T + \left(\frac{\partial S}{\partial V}\right)_T \mathrm{d}V$$

- $\mathrm{d}U = T\mathrm{d}S - p\,\mathrm{d}V \;\Rightarrow\; \mathrm{d}U = T\mathrm{d}S = đQ = C_V \mathrm{d}T \quad [V]$
- Maxwell: $\left(\frac{\partial S}{\partial V}\right)_T = \left(\frac{\partial p}{\partial T}\right)_V$

$$\mathrm{d}S = \frac{C_V}{T}\mathrm{d}T + \left(\frac{\partial p}{\partial T}\right)_V \mathrm{d}V$$

C_V a $\left(\frac{\partial p}{\partial T}\right)_V$ jsou experimentálně dostupné (a musí být konečné)

⇒

$$S(T_2, V) = S(T_1, V) + \int_{T_1}^{T_2} \frac{C_V}{T}\mathrm{d}T$$

$$S(T, V_2) = S(T, V_1) + \int_{V_1}^{V_2} \left(\frac{\partial p}{\partial T}\right)_V \mathrm{d}V$$

Entropie $S(T, V)$ sama o sobě není až tak důležitá, ale je součástí Helmholtzovy energie.

Entropie jako funkce teploty a tlaku

$$\mathrm{d}S = \left(\frac{\partial S}{\partial T}\right)_p \mathrm{d}T + \left(\frac{\partial S}{\partial p}\right)_T \mathrm{d}p$$

- $\mathrm{d}H = T\mathrm{d}S + V\mathrm{d}p \;\Rightarrow\; \mathrm{d}H = T\mathrm{d}S = \text{đ}Q = C_p\mathrm{d}T \quad [p]$
- Maxwell: $\left(\frac{\partial S}{\partial p}\right)_T = -\left(\frac{\partial V}{\partial T}\right)_p$

$$\mathrm{d}S = \frac{C_p}{T}\mathrm{d}T - \left(\frac{\partial V}{\partial T}\right)_p \mathrm{d}p$$

C_p a $\left(\frac{\partial p}{\partial V}\right)_T$ jsou experimentálně dostupné (a musí být konečné: fázový přechod pojednáme později)

$\Rightarrow$

$$S(T_2,p) = S(T_1,p) + \int_{T_1}^{T_2} \frac{C_p}{T}\mathrm{d}T$$

$$S(T,p_2) = S(T,p_1) - \int_{p_1}^{p_2} \left(\frac{\partial V}{\partial T}\right)_p \mathrm{d}p$$

Entropie sama o sobě není tak důležitá, ale je součástí Gibbsovy energie

Výpočet změny entropie při změně objemu/tlaku

- Izotermické rozpínání ideálního plynu, známe počáteční a koncový **objem**

$$\left(\frac{\partial S}{\partial V}\right)_T = \left(\frac{\partial p}{\partial T}\right)_V = \left(\frac{\partial (nRT/V)}{\partial T}\right)_V = \frac{nR}{V}$$

$$\Delta S = \int_{V_1}^{V_2} \frac{nR}{V}\mathrm{d}V = nR\ln\frac{V_2}{V_1}$$

- Izotermické rozpínání ideálního plynu, známe počáteční a koncový **tlak**

$$\left(\frac{\partial S}{\partial p}\right)_T = -\left(\frac{\partial V}{\partial T}\right)_p = -\left(\frac{\partial (nRT/p)}{\partial T}\right)_p = -\frac{nR}{p}$$

$$\Delta S = -\int_{p_1}^{p_2} \frac{nR}{p}\mathrm{d}p = -nR\ln\frac{p_2}{p_1}$$
$$= -nR\ln\frac{nRT/V_2}{nRT/V_1} = -nR\ln\frac{V_1}{V_2} = nR\ln\frac{V_2}{V_1}$$

Příklad výpočtu změny entropie při změně objemu

- Izotermické rozpínání reálného plynu, známe počáteční a koncový **objem**, van der Waalsova rovnice

$$p = \frac{RT}{V_\mathrm{m} - b} - \frac{a}{V_\mathrm{m}^2}$$

$$\left(\frac{\partial p}{\partial T}\right)_V = \frac{R}{V_\mathrm{m} - b}$$

$$\Delta S = \int_{V_1}^{V_2} \left(\frac{\partial p}{\partial T}\right)_V \mathrm{d}V = \int_{V_1}^{V_2} \frac{R}{V_\mathrm{m} - b}\mathrm{d}V = R\Big[\ln(V_\mathrm{m} - b)\Big]_{V_1}^{V_2} = R\ln\frac{V_2 - b}{V_1 - b}$$

- V případě zadaných tlaků je nutno spočítat objemy (kubická rovnice) a také ověřit, zda nenatrefíme na přechod kapalina–pára

Příklad výpočtu změny entropie při změně tlaku

- Izotermické rozpínání reálného plynu, známe počáteční a koncový **tlak**, tlaková viriálová rovnice

$$V_\mathrm{m} = \frac{RT}{p} + B$$

$$\left(\frac{\partial S_\mathrm{m}}{\partial p}\right)_T = -\left(\frac{\partial V_\mathrm{m}}{\partial T}\right)_p = -\frac{R}{p} - \frac{\mathrm{d}B}{\mathrm{d}T}$$

$$\Delta S_\mathrm{m} = \int_{p_1}^{p_2} \left(\frac{\partial S_\mathrm{m}}{\partial p}\right)_T \mathrm{d}p = -R\ln\frac{p_2}{p_1} - \frac{\mathrm{d}B}{\mathrm{d}T}(p_2 - p_1)$$

Výpočet entropie při změně teploty

Izochorický děj

$$\Delta S_\mathrm{m} = \int_{T_1}^{T_2} \frac{C_{V\mathrm{m}}}{T}\mathrm{d}T, \quad \text{za konstantní } C_{V\mathrm{m}}: \; \Delta S_\mathrm{m} = C_{V\mathrm{m}}\ln\frac{T_2}{T_1}$$

Izobarický děj

$$\Delta S_\mathrm{m} = \int_{T_1}^{T_2} \frac{C_{p,\mathrm{m}}}{T}\mathrm{d}T \quad \text{za konstantní } C_{p,\mathrm{m}}: \; \Delta S_\mathrm{m} = C_{p,\mathrm{m}}\ln\frac{T_2}{T_1}$$

Fázový přechod za $[T,p]$:

$$\Delta_\mathrm{tr} S_\mathrm{m} = \frac{Q_{\mathrm{tr},\mathrm{m}}}{T} = \frac{\Delta_\mathrm{tr} H_\mathrm{m}}{T}$$

Příklad. Změna entropie (led 250 K) → (voda 350 K):

$$\Delta S_\mathrm{m} = \int_{250\,\mathrm{K}}^{273.15\,\mathrm{K}} \frac{C_{p,\mathrm{m}}^{(\mathrm{s})}}{T}\mathrm{d}T + \frac{\Delta_\mathrm{tání} H_\mathrm{m}}{273.15\,\mathrm{K}} + \int_{273.15\,\mathrm{K}}^{350\,\mathrm{K}} \frac{C_{p,\mathrm{m}}^{(\mathrm{l})}}{T}\mathrm{d}T$$

Podvodné „odvození“ Boltzmannovy rovnice pro entropii

[jkv -Wn pic/BoltzmannTomb.jpg]

Jednoatomový ideální plyn:

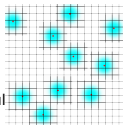

- umíme měřit polohu molekuly s přesností δx, objem s přesností $\delta V = \delta x^3$
- v objemu V_1 je $V_1/\delta V$ možností, kam umístit jednu molekulu
- v objemu V_1 je $W_1 = (V_1/\delta V)^N/N!$ možností, kam umístit N identických molekul

$$S_2 - S_1 = \Delta S = nR\ln\frac{V_2}{V_1}$$
$$= Nk_\mathrm{B}\ln\frac{V_2/\delta V}{V_1/\delta V} = k_\mathrm{B}\ln\frac{(V_2/\delta V)^N/N!}{(V_1/\delta V)^N/N!} = k_\mathrm{B}\ln\frac{W_2}{W_1} = k_\mathrm{B}\ln W_2 - k_\mathrm{B}\ln W_1$$

Boltzmannova rovnice pro entropii (W = počet stavů)

$$S = k_\mathrm{B}\ln W + \text{const}$$

Boltzmannova konstanta
$k_\mathrm{B} = \frac{R}{N_\mathrm{A}} = 1.380649\times10^{-23}\,\mathrm{J\,K^{-1}}$

- const = 0 podle třetího zákona termodynamiky (viz příště)

Interpretace entropie

[simul/mixg.sh]

- Entropie je mírou neuspořádanosti (počtu možností, jak realizovat stav):
  - v polohách $\vec{r}_i$ částic (viz minulý slajd)
  - v rychlostech $\vec{v}_i$ částic (vyšší teplota ⇒ větší rychlosti ⇒ více stavů pro stejnou přesnost δv)[a]
- Nevratné děje v izolovaném systému: $\mathrm{d}S > 0$ (entropie roste), což **definuje směr toku času**, protože mikroskopické přírodní zákony jsou invariantní vzhledem inverzi času (přesněji vč. záměny částice/antičástice a zrcadlení, CPT teorém).
- S(krystal) < S(kapalina) < S(plyn)

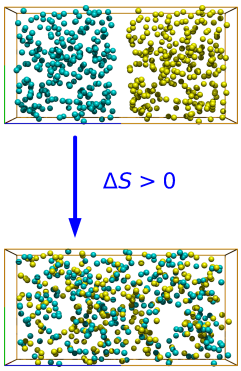

[a] Přesněji: Minimální měřitelný element objemu fázového prostoru $(\vec{r},\vec{p})$, $\vec{p} = m\vec{v}$, jedné částice je roven h^3 (h = Planckova konstanta). Pro N částic v dostatečně vysokých kvantových stavech tak, aby tyto stavy byly rozlišitelné, je to h^{3N}.

Transformace $S \to T$ v U a H jednoduše

$U(S,V) \to U(T,V)$:

$$\mathrm{d}S = \frac{C_V}{T}\mathrm{d}T + \left(\frac{\partial p}{\partial T}\right)_V \mathrm{d}V \quad\Rightarrow\quad \mathrm{d}U = T\mathrm{d}S - p\,\mathrm{d}V = C_V\,\mathrm{d}T + \left[T\left(\frac{\partial p}{\partial T}\right)_V - p\right]\mathrm{d}V$$

$H(S,p) \to H(T,p)$:

$$\mathrm{d}S = \frac{C_p}{T}\mathrm{d}T - \left(\frac{\partial V}{\partial T}\right)_p \mathrm{d}p \quad\Rightarrow\quad \mathrm{d}H = T\mathrm{d}S + V\mathrm{d}p = C_p\,\mathrm{d}T + \left[V - T\left(\frac{\partial V}{\partial T}\right)_p\right]\mathrm{d}p$$

Ideální plyn:

$$\left(\frac{\partial U}{\partial V}\right)_T = T\left(\frac{\partial p}{\partial T}\right)_V - p = T\left(\frac{\partial (nRT/V)}{\partial T}\right)_V - p = T\cdot(nR/V) - p = p - p = 0$$

. . . což jsme předpokládali při odvození Carnotova cyklu

$$\left(\frac{\partial H}{\partial p}\right)_T = V - T\left(\frac{\partial V}{\partial T}\right)_p = V - T\left(\frac{\partial (nRT/p)}{\partial T}\right)_p = V - T\cdot(nR/p) = V - V = 0$$

Striktně matematicky nepřesné, protože používám stejný symbol U či H pro dvě různé funkce.

Matematické osvěžení – záměna proměnných

Máme funkci dvou proměnných:

$$z = z(x,y)$$

$$\mathrm{d}z = \left(\frac{\partial z}{\partial x}\right)_y \mathrm{d}x + \left(\frac{\partial z}{\partial y}\right)_x \mathrm{d}y$$

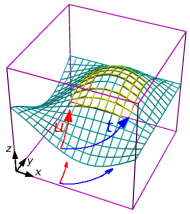

Nechť $x = x(t)$, $y = y(t)$. Pak

$$\frac{\mathrm{d}z(x(t),y(t))}{\mathrm{d}t} = \frac{\mathrm{d}z}{\mathrm{d}t} = \left(\frac{\partial z}{\partial x}\right)_y \frac{\mathrm{d}x}{\mathrm{d}t} + \left(\frac{\partial z}{\partial y}\right)_x \frac{\mathrm{d}y}{\mathrm{d}t}$$

Nechť $x = x(t,u)$, $y = y(t,u)$. Pak z můžeme interpretovat z jako funkci $z = z(t,u)$ prostřednictvím x, y a platí:

$$\left(\frac{\partial z}{\partial t}\right)_u = \left(\frac{\partial z(x(t,u),y(t,u))}{\partial t}\right)_u = \left(\frac{\partial z(t,u)}{\partial t}\right)_u = \left(\frac{\partial z}{\partial x}\right)_y \left(\frac{\partial x}{\partial t}\right)_u + \left(\frac{\partial z}{\partial y}\right)_x \left(\frac{\partial y}{\partial t}\right)_u$$

Matematici nemají tento způsob zápisu rádi. Termodynamici ano, ale musíme mít přehled a psát důsledně konstantní veličiny za symbol parciální derivace.

Matematické osvěžení – záměna proměnné

Ve stejném stylu:

$$\left(\frac{\partial z}{\partial x}\right)_u = \left(\frac{\partial z(x,y(x,u))}{\partial x}\right)_u = \left(\frac{\partial z}{\partial x}\right)_y + \left(\frac{\partial z}{\partial y}\right)_x \left(\frac{\partial y}{\partial x}\right)_u$$

. . . tento trik budeme ještě potřebovat!

Příklad.

$$z(x,y) = x + y, \quad y = u/x$$
$$= x + u/x \equiv z(x,u)$$

V matematice:
$z^1(\alpha,\beta) = \alpha + \beta$
$z^2(\alpha,\beta) = \alpha + \alpha/\beta$
$z(x,y) \stackrel{?}{=} z(x,u/x)$

Přímo: $\left(\frac{\partial z}{\partial x}\right)_u = \left(\frac{\partial (x + u/x)}{\partial x}\right)_u = 1 - \frac{u}{x^2}$

Vzorec: $\left(\frac{\partial z}{\partial x}\right)_u = \left(\frac{\partial (x+y)}{\partial x}\right)_y + \left(\frac{\partial (x+y)}{\partial y}\right)_x \left(\frac{\partial u/x}{\partial x}\right)_u = 1 + 1\cdot\left(-\frac{u}{x^2}\right)$

Transformace $S \to T$ v U a H ještě jednou

- Chceme $U(S,V) \to U(T,V)$. Diferenciálně:

$$\mathrm{d}U = T\mathrm{d}S - p\mathrm{d}V \quad \to \quad \mathrm{d}U = \left(\frac{\partial U}{\partial T}\right)_V \mathrm{d}T + \left(\frac{\partial U}{\partial V}\right)_T \mathrm{d}V$$

$$\left(\frac{\partial U}{\partial T}\right)_V = C_V \text{ (definice)}, \quad \left(\frac{\partial S}{\partial V}\right)_T = \left(\frac{\partial p}{\partial T}\right)_V \text{ (Maxwell)}$$

$$\left(\frac{\partial U}{\partial V}\right)_T = \left(\frac{\partial U(S(T,V),V)}{\partial V}\right)_T = \left(\frac{\partial U}{\partial S}\right)_V \left(\frac{\partial S}{\partial V}\right)_T + \left(\frac{\partial U}{\partial V}\right)_S = T\left(\frac{\partial p}{\partial T}\right)_V - p$$

- Chceme $H(S,p) \to H(T,p)$. Diferenciálně:

$$\mathrm{d}H = T\mathrm{d}S + V\mathrm{d}p \quad \to \quad \mathrm{d}H = \left(\frac{\partial H}{\partial T}\right)_p \mathrm{d}T + \left(\frac{\partial H}{\partial p}\right)_T \mathrm{d}p$$

$$\left(\frac{\partial H}{\partial T}\right)_p = C_p \text{ (definice)}, \quad \left(\frac{\partial S}{\partial p}\right)_T = -\left(\frac{\partial V}{\partial T}\right)_p \text{ (Maxwell)}$$

$$\left(\frac{\partial H}{\partial p}\right)_T = \left(\frac{\partial H(S(T,p),p)}{\partial p}\right)_T = \left(\frac{\partial H}{\partial S}\right)_p \left(\frac{\partial S}{\partial p}\right)_T + \left(\frac{\partial H}{\partial p}\right)_S = -T\left(\frac{\partial V}{\partial T}\right)_p + V$$